

КОНФЛІКТ У ЛІРИЧНИХ ТВОРАХ Т. ШЕВЧЕНКА ПЕРІОДУ «ТРЬОХ ЛІТ»

Галина Прісовська

Одеський національний політехнічний університет

galyna2005@gmail.com

Олена Коваленко

Одеський державний аграрний університет

Kovalenkooday@ukr.net

Ірина Єрмоленкова

irina.yermol@gmail.com

Одеський національний політехнічний університет

Відмінність поглядів та характерів є ідейним підґрунтям конфлікту, але це ще не конфлікт. Конфлікт у ліричному творі виявляється «суто індивідуально: гостро публіцистично, або лірико-драматично, або філософськи-трагедійно, або філософськи роздумливо, медитаційно; а є багато творів», де конфлікт, глибоко внутрішній, не зразу відчувається за зовні безконфліктним матеріалом» [Прісовський 2003: 93]. Конфлікт у ліричному творі розглядається як вираз ліричного переживання, яке народжується як зіткнення людських емоцій з раціональним зовнішнім світом. В. Фащенко стверджував: «Якщо конфлікт зависає у зовнішньому шарі проблем, не перетворюючись у плоть, у живе дихання створеної словом людини, - він із художнього світу не переходить у світ абстракцій» [Фащенко 1990: 138]. Дуже часто в одному творі відразу наявні різні види конфліктів, які майстерно розкриті й висвітлені через єдиний спільний конфліктний вузол, який визначає розвиток і формування ліричного характеру. У цьому аспекті розгляд конфлікту у творчості Т. Шевченка перспективний, адже його твори багатогранні, нерідко ліричне почуття розвивається через цілу систему конфліктів, що підтверджується аналізом його поем періоду «трьох літ». Так, у поемі «Сон», де сюжетним стрижнем є ситуації польоту героя над просторами Росії, конфлікт вибудовується через сприйняття ліричним героєм простору. «Простір у поемі «Сон» цілком реальний, його можна назвати топографічним. Україна, Сибір, Петербург - це топос розгортання подій, основа композиційної будови, це реальний простір соціальних, політичних, морально-етичних зіткнень і конфліктів» [В'язовська 1989: 34].

У поемі переважає зовнішній конфлікт, що яскраво відображає суспільне зло, тиранію самодержавця, заклик до боротьби з ладом, що панує, але в ліричних відступах-монологіях виражений внутрішній конфлікт, розгорнутий через розмисли, вираз болю, суму і любові до рідної України, яка потерпає від зла. У його контексті виникає розмисл про долю України, її майбутнє, вияв переживань ліричного героя, його сподівань на волю:

Опівночі падатиму

Рясно росою (Т. Шевченко. Сон).

Ця надія на звільнення не згасала в душі поета, вона потайна. Майстерно подав Т. Шевченко свої «роздуми»: на фоні прекрасної природи існує інший «рай» (можемо тут говорити і про конфлікт «картин» твору), де «латану свитину з каліки знімають» (Т. Шевченко. Сон), де вмирає дитина, мати якої збирає пшеницю... Контраст побаченого, природи і стану рідного краю, його людей, породжує внутрішній конфлікт, який набирає своєї максимальної висоти в словах:

Чи Бог бачить із-за хмари

Наші сльози, горе? (Т. Шевченко. Сон).

У поемі «Сон», розгортаючи конфлікт, поет звернувся і до історичних реалій, згадуючи «Первого и Вторую», як розпинали вдову-Україну, засівали кістями козацькими болота, душу Полуботка. Прояв внутрішнього конфлікту в словах ліричного героя виявляє його силу, могутність від царя і його слуг, його суд - справедливий суд. На відміну від ліричного героя ранніх творів, який висловлював переважно скарги, співчуття і нарікання, не залишилося й сліду. Конфлікт у цьому творі увиразнений морально-психологічним напруженням від усвідомлення трагічного становища народу. У розкритті сутності конфлікту концептуальною є ситуація «генерального мордобиття», що поглиблює конфлікт, переводить його в іншу площину - конфлікт між ліричним героєм-оповідачем і кріпосницько-самодержавною дійсністю, який і створює динаміку дії в сюжеті поеми. У творі чітко простежується наявність конфліктів різних рівнів, але спрямованих на зображення поведінки людей з народу, які не усвідомлювали свого приниження.

Монологічну форму вираження соціального конфлікту обирає Тарас Шевченко у поемі «Єретик». Поема починається монологом героя, зверненим до Бога з проханням благословити його на боротьбу з Ватиканом. У поемі відсутні конкретизовані образи «нечестивих», вони представлені узагальненим образом «юрби», їхня сутність розкривається в гіперболічній картині: «шепочуться антипати, аж стіни трясуться», «похилилася тіара», «здргнули мури» (Т. Шевченко. Єретик), алегоричні порівняння їх із представниками тваринного світу: «кардинали, як гадюки», «мов коти гризуться», «всіх ворон скликати». Образу «папистів» протиставлено образ Яна Гуса, охарактеризованого героїко-епічними рисами. Внутрішній конфлікт спроектований на зовнішній, в розвитку якого поглиблюється викриття сил, ворожих народові, уособленням якого є образ Яна Гуса. Останнє заявлено безпосередньо в монолозі героя:

*Молітеся! люті звірі
Прийшли в овніх шкурах
І пазурі розпустили...* (Т. Шевченко. Єретик).

У визначенні місії героя Т. Шевченко звертається до засобу самоутвердження:

*Поборюсь .. -
За мене Бог!... да совершиться!»* (Т. Шевченко. Єретик).

Чітке визначення протиборствуючих сил і в поемі-містерії «Великий льох», що була написана в 1845 році. Основою опозиції воля/неволя в ній є реалії української давнини, її історії. Через поєднання неймовірного й фантастичного розкривається правда дійсності. Т. Шевченко, за словами Г. Грабовича, історично зобразив суперечності доби: «лихо, що спіткало Україну, стає, з одного боку, результатом її власної природи, довірливості, пасивності (частина «Три душі»), а з другого боку - наслідком діяльності зовнішніх та внутрішніх лиходіїв, зокрема вищих класів («Три ворони») [Грабович 2000: 56]. У містерії немає авторських ліричних відступів, але суб'єктивна оцінка автора однозначна і зумовлена болем, сумом за долю України, за долю її «нерозумних» дітей. Внутрішній конфлікт у сюжеті містерії вибудовується у роздумах про історичну долю українців у минулому, про їхнє теперішнє життя, в яких акцентовано ідею боротьби за незалежність України, в розвитку якої вагомими є не лише зіткнення зовнішніх сил, а й внутрішні суперечності, зумовлені розумінням ліричного героя істинності скоєного Богданом - возз'єднання (приєднання) України з Росією. Своєрідним пунктом у їх вираженні є образ кайданів у наступній картині розкопування малого льоху, останній частині містерії, в якій досягнуто особливого гротескного звучання:

*От добро Богдана!
Черепок, гниле корито
Й костяки в кайданах* (Т. Шевченко. Великий льох).

Опозиція воля/неволя, мотив боротьби за волю розглянуто у розвитку конфлікту народ і самодержавство у поемі «Кавказ». Структурно він теж у межах зображення зіткнення антагоністичних сил та внутрішнього його сприйняття, в якому акцентовано гнівний осуд Російської імперії:

*Лягло костьми
Людей муштрованих чимало.
А сльоз, а крові?* (Т. Шевченко. Кавказ).

У монолозі, зверненому до кавказців, розгорнуто мотив прометеївської непокірності. Саркастично звучать слова:

*Чом ви нам
Платить за сонце не повинні!* ? (Т. Шевченко. Кавказ).

Звертаючись до Христа, Т. Шевченко прагне з'ясувати, чому Бог допустив, щоб лилися річки «*братньої крові*». Антитетичність почуттів співчуття і ненависті зумовлює вибух емоцій (першого - до втрат народу, другого - до тих, хто їх спричинює):

*Все покажем! Тільки дайте
Себе в руки взяти* (Т. Шевченко. Кавказ).

Говорячи про війну горців проти самодержавницького захоплення їхніх земель, Кобзар поєднує сарказм та відвертий вияв болю:

*...тільки дайте
Свої сині гори
Остатні...бо вже взяли
І поле і море* (Т. Шевченко. Кавказ).

Емоційний спектр внутрішнього етапу ліричного героя у поемі розширено за рахунок тотальності гніву, що змінюється гіркою іронією:

*Довелось запить
З московської чаши московську отруту!* (Т. Шевченко. Кавказ).

У творі «Кавказ» домінує зовнішній конфлікт, але саме в рядках своєї «думи» автор актуалізує внутрішній конфлікт у зверненні ліричного героя до загиблого друга:

*О друже мій добрий! друже незабутий!
Живою душею в Україні витай...
І мене з неволі в степу виглядай...* (Т. Шевченко. Кавказ).

Чому прозвучало тут - «неволі»? Мабуть, Шевченко уже розумів, що цей твір є відкритою загрозою панівному ладу, який не збирається залишати своїх позицій, хоча гнів народний поширюється з вулканічною силою.

Аналогічний пафос притаманний і поемі-посланню «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє», яку Т.Шевченко закінчує 14 грудня 1845 року. Опозиція, що скорельована і на конфлікт твору, винесена в назву твору: «*мертві*» - панство, «*живі*» - прогресивна інтелігенція, а «*ненародженні*» - це народ. Продовжено і тему сатиричного викриття соціуму. Її початок у словах епіграфа: «*Аще кто речет, яко любити Бога, а брата своего ненавидит, ложь есть*» (Т. Шевченко. І мертвим, і живим, і ненародженим...). Опозиція «*пани - народ*» реалізується в поемі шляхом зіткнення двох образних рядів. Як і більшість творів поета, послання починається монологом ліричного героя, що транслює внутрішній конфлікт у душі героя:

*Тільки я, мов окаянний.
І день і ніч плачу...* (Т. Шевченко. І мертвим, і живим...).

Що поступово змінюється яскраво вираженим зовнішнім, у розвитку якого опис дій «*земляків*», з їхніми сумнівними «*чеснотами*»:

*Кайданами міняються.
Правдою торгують...* (Т. Шевченко. І мертвим, і живим...).

Як патріотичне гасло і сьогодні актуально звучать рядки, адресовані поетом сучасникам:

*А ви претесь на чужину
Шукати доброго добра...* (Т. Шевченко. І мертвим, і живим...).

Засудження панівного класу змінюється закликком «*схаменутись*», повернутися до свого народу, культури, історії, а не «*зазирати за кордон*». Гостро, по-шевченківськи звучать рядки-запитання:

Чії сини? яких батьків?

Ким? за що закуті?... (Т. Шевченко. І мертвим, і живим...), нагадуючи в такий спосіб: хто поневолив народ? хто справжній його ворог? чиєю кров'ю полита земля? Асоціативно виражено ідею, що шлях до національного відродження лежить лише через соціальне визволення, яка оприлюднюється також через конфлікт між тими, хто зрікається рідного, материнського, й поетом, який закликає до вірності матері-Україні, до історичної пам'яті, до вірності своїй культурі, мові, звичаям. У поемі наявний різновид внутрішнього конфлікту, змістовно спрямований у роздумах про майбутнє народу:

Нехай мати усміхнеться,

Заплакана мати... (Т. Шевченко. І мертвим, і живим...).

Спокійний тихий тон оповіді різко переривається артикуляцією зовнішнього конфлікту, що втілюється у рядках поеми «Холодний Яр»:

Не сховаєте! над Яром

Залізник витає

І на Умань позирає.

Гонту виглядає (Т. Шевченко. Холодний Яр).

Згадуючи героїчні постаті Гонти й Залізняка, поет радить українському люду озирнутися на свою героїчну історію як приклад для сучасників. Т. Шевченко не тільки аргументовано заперечує наклепницьку оцінку гайдамаччини як розбійництва, а й переходить у наступ, прямо й відкрито засуджує тих, хто заслужив визначення: «*розбойники неситі*» (Т. Шевченко. Холодний Яр).

Якщо в поемі «Гайдамаки» поет висловлював жаль за героїчним минулим, нагадував про ватажків і організаторів боротьби народу проти неволі, то в «Холодному Яру» звучав заклик до боротьби як неминучої кари, що зумовлює відкритий зовнішній конфлікт:

Бо в день радості над нами

Розпадеться кара (Т. Шевченко. Холодний Яр).

Протест проти гнобителів народу, заклик до їх покарання - ідейна домінанта «Давидових псалмів» Т. Шевченка, яка зумовлює зміст конфлікту. Жанр молитви, яким є цей твір, передбачає благання про допомогу. Але молитва Т. Шевченка не благання, а вираз обурення ліричного героя:

Доки буде ворог лютий

На мене дивитись

І сміятись!.. (Т. Шевченко. Давидові псалми).

Така спрямованість твору продиктована трагічними деталями-реаліями: криваві літа, земля вкрита трупами і своїх, і чужих, але й сучасне збуджує в героєві патріотичне почуття сорому за свій народ, який «*розкрадають, як овець і жеруть!*» (Т. Шевченко. Давидові псалми). З бодем поет зазначає:

Смирилася душа наша,

Жить тяжко в оковах! (Т. Шевченко. Давидові псалми),

натякаючи на байдужість народу. Тому поет звертається до Бога з проханням благословити народ на боротьбу:

Встань же, Боже, помози нам

Встать на ката знову (Т. Шевченко. Давидові псалми).

Внутрішній протест набирає зовнішнього вияву. Поетове звернення до Бога йде від серця як заклик до сили, що покарає «*грішних*» - ворогів народу, які втратили віру й совість. У зверненні до Бога поет прагне розкрити страшні суперечності світу, які, як він стверджує, «*не зрятъ Бога над собою, Не знають, що діють*» (Т. Шевченко. Давидові псалми). Відкритий зовнішній конфлікт артикульований у рядках:

Царі, раби - однакові

Сини перед Богом... (Т. Шевченко. Давидові псалми).

У творі також наявний внутрішній конфлікт як вираз певної роздвоєності думок і почуттів, сумніву, бо сміються «*злії*», не вірять, що буде воля дана народові, від чого

виникає передбачення можливого трагічного фіналу як наслідку забуття:

Іязик мій оніміє.

Висохне, лукавий.

Як забуде пом'янути

Тебе, наша славо (Т. Шевченко. Давидові псалми).

Внутрішній конфлікт, що виражає поетові страждання, є основою його роздумів про те, як допомогти людям звільнитися від кайданів неволі. Наслідок соціальних контрастів, що виявляються в розвитку зовнішніх і внутрішніх конфліктів у поемах Т. Шевченка передусім пов'язано із становищем народу. Образ останнього здебільшого узагальнено. У поемі ж «Сова» увага перенесена на особу жінки, в образі якої виділено й індивідуальні риси. Але саме конфлікт твору розширює масштаб його концептуальності. З одного боку, трагедія жінки сприймається як особисте горе поета: її глибокі переживання розкриті у розвитку внутрішнього конфлікту і вираженні чекання матір'ю сина-рекрута та зображенні її становища:

Пішла в найми, за хліб черствий

Жидам носить воду (Т. Шевченко. Сова).

Автор вибудовує конфлікт між бідною жінкою й загалом, що байдуже ставиться до її лиха. Трагізм жінки в тому, що вона з відчаю виконує народні приписи, молиться Богові, доки не втрачає розум. Т. Шевченко порівнює матір із дівчиною, що також чекала рекрута:

Поплакала чорнобрива

Та й стала співати... (Т. Шевченко. Сова).

Але центральним залишається трагічний образ вдови, жінки-матері:

Селом ходить - то співає,

То страшно голосить (Т. Шевченко. Сова).

Розглянуті твори позначені поліфонічністю проблематики, у розкритті якої важливу роль відведено конфлікту, в розвитку якого актуальні символи та метафори, сатира, що розкриває невідповідність між видимим і суттю об'єкта викриття.

Література

В'язовська 1989: В'язовська, О.Г. Час і простір в поемі «Сон» Тараса Шевченка. In: Тези доповідей обласної міжвузівської наук.-теорет. конф. «Т.Г. Шевченко і загальнолюдські ідеали». Ч.1. Вид-во ОДУ ім. І.І. Мечникова, Одеса 1989, с. 33-34.

Грабович 2000: Грабович, Г.Ю. Шевченко, якого не знаємо. З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета. Критика, Київ 2000.

Лепкий 1994: Лепкий, Б.С. Про життя і твори Тараса Шевченка. Україна, Київ 1994.

Прісовський 2003: Прісовський, Є. Творча індивідуальність поета. Астропринт, Одеса 2003.

Фащенко 1990: Фащенко, В.В. На лезі конфлікту (Про розв'язання суперечностей життя у творах художньої літератури). In: Дніпро. №4. 1990, с.133-138.

Франко 1983: Франко, І.Я. Твори: у 50 т. – Т.39. Наук. думка, Київ 1983.

Шевченко 2001 - 2005: Шевченко, Т.Г. Зібрання творів: у 6 т. (Вид. автентичне 1-6 томом «Повного зібрання творів у дванадцяти томах»). – Т.1-6. Наук. думка, Київ 2001-2005.

Summary

The article considers the nature of the conflict and its specific expression in the works of Taras Shevchenko period of «three years»: «Dream» («In all our own destiny...»), «Heretic», «Big Cellar», «Caucasus», «The dead, and alive, and myfellow nenarozhdennym...», «Psalms of David», «Owl», «Hireling». Each quotable lyrical works have problematic beginnings. Analyzed works are filled with deep internal manifestation of conflict and some of them -with openly-stated external. Polyphony of conflict is dynamical.

Key words: type conflict, monologue, digression, analysis of lyrical work, conflict's polyphony, satirical image.